OSMANLI İMPARATORLUĞU VE

HANSA TÜCCARLARI (1839-1867)

ONUR İNAL

Hansa şehirlerinin Osmanlı siyasi ve ekonomi tarihindeki etkisi diğer Avrupa devletleriyle karşılaştırılacak düzeyde değildir. Hansa-Osmanlı ilişkilerinin tarihi, günümüze değin yeterince gün ışığına çıkmamıştır. En önemli üç Hansa şehri olan Bremen, Hamburg ve Lübeck'in tebaasına mensup tüccarların Osmanlı İmparatorluğu limanlarında bulundukları 1839-1867 yılları arasında başlıca iki amaçları vardı: Osmanlı topraklarında yaşayan veya seyahat eden vatandaşlarının can ve mal güvenliklerini güvence altında tutmak ve ticari ilişkileri geliştirmek.

HANSA LİGİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI

Hansa Ligi olarak bilinen ekonomik birliğin oluşumu 12. yüzyılda gerçekleşmiştir. Tam ortaya çıkış tarihi konusunda tarihçiler arasında farklı görüşler bulunsa da, kutsal Roma İmparatoru I. Frederik (Barbarossa) (1122-1190) ile İngiltere Kralı II. Henry'nin (1133-1189) Alman tüccarların İngiltere'de ticaret yapmalarına olanak sağlayan bir anlaşma imzaladıkları 1157 yılı Hansa Ligi'nin kuruluş tarihi olarak kabul görmektedir.[1] Öte yandan, 1159'da Heinrich der Löwe'nin (1129-1195) Lübeck şehrini yeniden imar etmeye başlaması da bir dönüm noktasıdır. Zira, Roma İmparatorluğu için Roma'nın kuruluşu ne derece önemliyse, Hansa Ligi için de Lübeck'in kuruluşu o derece önemlidir. Diğer bir deyişle, Hansa Ligi'nin hikâyesi, "Baltık'ın Kraliçesi" diye adlandırılan Lübeck şehriyle başlar.[2]

"Hansa" adının kökeni ve anlamı konusunda başlıca iki görüş bulunmaktadır. Bir grup, Hansa Ligi'nin adını, eski Almancada ve Got dilinde savaşçı topluluğu anlamında kullanılan "hansa" sözcüğünden aldığını öne sürer. Sözcük, Germen dilinde "hanso", eski İngilizcede "hōs", Galcede de "cant" biçimleriyle geçer. İkinci görüşse, ortaçağ Almancasında "lonca" anlamına gelen "hans(e)" veya "hense" sözcüklerinden kaynaklandığı şeklindedir.[3]

1157 yılında ortaya çıkışından, 1370 yılındaki Stralsund Anlaşması'yla[4] Avrupa'nın diğer devletleri tarafından tanınmasına kadar Hansa Ligi hızlı bir şekilde genişlemiştir.[5] Sık sorulan ve kesin bir biçimde cevaplanamayan soru, "Hansa şehirleri hangileridir?" sorusudur. Bunun kesin bir cevabının olmamasının nedeni, çeşitli şehirlerin birliğe sürekli olarak katılıp ayrılmalarıdır. Hansa Ligi'ni oluşturan şehirlerin sayısı hiçbir zaman sabit olmamış, birliğin uzun tarihi boyunca 70 ila 170 şehrin katılımı söz konusu olmuştur. Ancak şu kesindir ki Almanya, İngiltere, Hollanda ve Belçika'nın önemli şehirleri 13, 14 ve 15. yüzyılda Hansa Ligi içinde yer almışlardır. Farklı zamanlarda birliğe katılan şehirlerden bazıları Bergen, Visby, Novgorod, Danzig (Gdańsk), Stralsund, Zoest, Dortmund, Konigsberg, Munster, Tangermunde, Travemunde, Wismar, Stargrad, Friburg, Frankfurt, Köln, Hamlin, Magdeburg, Gent, Bruksel, Antwerp, Dordrecht, Londra, Elbing, Thorn, Reval (Tallinn), Riga, Tartu olarak sıralanabilir. En önemli üç şehir ise, şüphesiz kuruluşundan dağılışına kadar birlik içinde yer alan Bremen, Hamburg ve Lübeck'tir. Hamburg, Hansa Ligi'ne 1241'de, Bremen ise 1358'de katılmıştır.[6]

Hansa Ligi, Alman tüccar şehirlerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş bir birlikti. Her ne kadar zamanla siyasi bir yapıya bürünmüş ve ticari amaçlarını bu yapı aracılığıyla gerçekleştirmiş olsa da, Hansa Ligi'nin Avrupa siyasetine dahil olmak gibi bir amacı yoktu.[7] Belirli zamanlarda her şehrin temsilcisi Lübeck'te "Hansetag" adı verilen oturumda bir araya gelerek ticari işbirliği yollarını tartışırlardı.

Hansa tüccarları doğudan batıya kereste, reçine, kürk hayvanı, keten, buğday, çavdar, bal, batıdan doğuya ise altın ve gümüş filizleri, ringa balığı gibi ürünlerin ticaretini yapıyorlardı. Önceleri Danimarka, İsveç ve Norveç'in, sonraları da Rusya, Hollanda ve Brandenburg'un (Prusya) kuzey Avrupa'da söz sahibi olmasının ardından Hansa Ligi siyasi ve ekonomik gücünü kaybetmişti. 1669 yılındaki senato toplantısının ardından birliğe bağlılığını ilan eden

Carta Marina-Olaus Magnus tarafından yapılan Hansa Ligi devletlerinin bulunduğu kuzey denizini gösteren haritadan bir bölüm.

wikipedia

sadece dokuz şehir kalmıştı. 19. yüzyılın ortalarına doğru ise Hansa unvanını taşıyan sadece üç şehir vardı: Hamburg, Bremen ve Lübeck. Hansa Ligi, 1867 yılında Kuzey Alman Ligi'ne (Norddeutsches Bund) dahil olmak suretiyle ortadan kalkmıştı.

HANSA TÜCCARLARININ AKDENİZ'E AÇILMASI

Türklerin Hansa şehirleri de dahil olmak üzere Germen kökenli kuzey Avrupa halklarıyla tanışmaları 12. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen Haçlı Seferleri sayesinde olmuştu. Her ne kadar Haçlı ordularının çoğunluğunu güney Avrupa'nın Latin kökenli halkları oluştursa da, seferlere kuzey Avrupa'dan gelen çeşitli topluluklar da katılmıştı. Bremenli tarih yazıcısı Rinesberch-Schene 1420'de kaleme aldığı eserinde, Bremenli savaşçıların "Saracenler ve Türkler'le savaşmak üzere kutsal topraklara yelken açtığını" yazar.[8] Gerçekten de 1189/90 senesinde Bremenliler kendi gemileriyle Almanya kralı ve kutsal Roma-Germen İmparatoru I. Frederik'in seferine iştirak etmişlerdi.[9]

Kuzey Avrupa devletleri için Akdeniz yüzyıllar boyunca güvenli bir yer değildi. Akdeniz ticaretine hâkim olan Venedik ve Ceneviz gibi İtalyan deniz cumhuriyetlerinin yanı sıra Araplar, Berberiler ve Türkler kuzey Avrupalı kaptanların korkulu rüyasıydı. Örneğin, 1697 yılına ait *Bremer Chronik*'te

(Bremen Yıllığı), Herman Wulßen adlı bir kaptanın Cenova'dan yağ, üzüm, şarap, pirinç ve deve tüyü yükleyip ayrıldıktan sonra Korsika yakınlarında iki Türk korsan gemisi tarafından saldırıya uğradığı yazmaktadır. Üç saatlik çatışma sonrasında Bremen gemisi beş kayıp vermiş, Wulßen ise gemisini güçlükle kurtarıp İber Yarımadası'ndaki Cadiz limanına sığınabilmiştir.[10] Hansa tüccarlarını bekleyen bir diğer tehlike de yabancı topraklarda esir alınma korkusuydu. Bremenli denizci Ulrich Herder, esir düştüğü İstanbul'da on iki yıl boyunca ölüm korkusuyla yaşamıştı. Bir diğer denizci, Clawes Meyer Segelken Sohn da 1625'te esir olarak getirildiği İstanbul'da 1637 yılına kadar tutulmuştu.[11] Esir düşen Hansa vatandaşlarını kurtarabilmek için 1624 ve 1629'da Hamburg ve Bremen'de birer yardım kuruluşu (Sklavenkasse) kurulmuştu.[12] Korsan tehlikesi, 18. yüzyılda da devam etti. Bremen'de belediye başkanlığı yapmış olan Christian Abraham Heineken (1752-1818), 1812'de tamamladığı *Freie- und Hansestadt Bremen* (Özgür ve Hansa Şehri Bremen) adlı kitabında, Bremen gemilerinin başka ülkelerin himayesinde Akdeniz'e açıldığını, en çok da Danimarka gemilerinin tercih edildiğini yazar.[13] Bremen, Lübeck ve Hamburglu kaptanlar, Akdeniz'den geçiş için gerekli izin belgelerini Danimarka ve İsveç devletleri aracılığıyla alıyorlardı. 1780'de Danimarka'dan böyle bir izin belgesi almak için elli Reichstaler[14] ödemek gerekiyordu.[15] Akdeniz'de deniz güvenliği ancak 1830'da Fransızların Cezayir'i ele geçirmeleriyle sağlandı. 1830'lardan başlayarak Hansa tüccarları Akdeniz'e daha güvenli bir biçimde gidip gelmeye başladılar.[16]

Hansa Ligi gemilerinin taşıdığı ve Osmanlı yönetiminin de bilgisi dahilinde olan bayraklar 1839.

AHL, Gesandschaftsarchiv, Hanseatische Gesandschaft in Konstantinopel, F1

1839 DOSTLUK, TİCARET VE SEYRİ SEFAİN ANLAŞMASI

Bilindiği gibi Prusya, 1701 yılında I. Frederik'in kendisini kral ilan etmesinden, 1871'de 39 bağımsız prenslik ve devletin birleşmesinden doğan Alman Krallığı'na kadar varlığını sürdürmüştür. Prusya, Osmanlı İmparatorluğu ile diplomatik ilişkilerine 1790 tarihinde imzaladığı bir ittifak anlaşmasıyla başlamıştır.[17] Hansa Ligi'ne mensup olan Bremen, Hamburg ve Lübeck'in Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileriyse 1839 tarihinde imzalanan bir dostluk, ticaret ve seyri sefain anlaşmasıyla başlamıştır.

Hansa şehirlerinin Osmanlı ile bir anlaşma imzalama konusundaki isteklerinin arkasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere ile 16 Ağustos 1838 tarihinde imzaladığı ve kısaca "Baltalimanı Ticaret Anlaşması" olarak bilinen anlaşma yatmaktadır. Anlaşma gümrük vergilerini azaltıyor ve benzer anlaşmaların diğer devletlerle de imzalanmasının yolunu açıyordu.[18] Baltalimanı Anlaşması'nı takip eden aylarda, Hansa tüccarları Osmanlı İmparatorluğu ile ticaret anlaşması imzalanması için baskılarını artırdılar. Londra'daki Hansa Elçisi (ve sonraları dışişleri bakanı olan) James Colquhoun'un (1780-1855) öncülüğünde girişimde bulunan bu üç şehir, İngilizlerle yapılan anlaşmanın üzerinden bir yıl bile geçmeden, 18 Mayıs 1839 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ile ortak bir ticaret anlaşmasının imzalanması başarısını gösterdiler. Anlaşmayı, Hansa tarafı adına James Colquhoun, Osmanlı İmparatorluğu adına da Londra Sefiri (ve sonraları sadrazam ve dışişleri bakanı olan) Mustafa Reşid Paşa (1800-1858) imzalamıştı.[19] Diplomatik arşiv belgelerinde "Hansa Şehirleri ve Osmanlı İmparatorluğu Arasında Karşılıklı Dostluk, Ticaret ve Seyri Sefain Anlaşması" adıyla geçen ve 18 maddeden oluşan anlaşmanın orijinali Fransızca ve Osmanlıcadır. Anlaşmanın Almancaya çevirisi aynı yıl içerisinde Hamburg'da yapılmıştır.[20]

Bu anlaşmayla Hansa tüccarlarına çeşitli ayrıcalıklar tanınmış, ayrıca tüm siyasi, hukuki ve ticari hakları güvence altına alınmıştı. Örneğin anlaşmanın 2. maddesi, taraflardan birinin tebaasının diğerinin memleketini ziyaret etmesine, kara ve deniz yoluyla ticaret yapmasına, ikamet etmek için ev, ticaret yapmak için de işyeri kiralamasına imkân tanıyordu. 3. maddede ise Bremen, Hamburg ve Lübeck limanlarına gidecek Osmanlı tüccarlarıyla, Osmanlı limanlarına gelecek Hansa tüccarlarının tüm imtiyazlardan yararlanmaları ve bu doğrultuda Hansa tüccarlarına her türlü kolaylık gösterilmesi kabul edilmişti. Benzer biçimde 4. madde de, Osmanlı'ya gelecek Hansa tüccarlarına pasaport ve gerekli izin belgelerinin zorluk çıkarılmadan hazırlanmasını, herhangi bir engelle karşılaşmaları durumunda da yardım görmelerini buyuruyordu.[21]

Bu üç maddenin tamamında vurgulanmakta olan "mütekabiliyet ve en ziyade müsaadeye mazhar olan millet" tanımlamasından Osmanlı İmparatorluğu'nun pek fazla bir kazancı olduğu söylenemez. Zira Osmanlı'nın kuzey Avrupa ile ticari ilişkiler içinde olan tüccarları yoktu. Hansa şehirleri açısından ise anlaşma bir kazançtı; üç şehrin senatosu ve tüccarları anlaşmayı memnuniyetle karşılamışlardı. En önemlisi de, anlaşma yüzyıllar süren "Türk korkusu"na (Türkengefahr) bir son veriyordu.[22]

Hansa tüccarları, anlaşmanın 5. maddesinde ifade edilmiş olan "(...) Osmanlı memleketlerinin hiçbir tarafında adı geçen cumhuriyet

tüccarının kendi işlerine bilvechile müdahale olunmayıp (en ziyade müsaadeye) mazhar olan milletler tüccarı hakkında cari olan gelenekler umumen bunlar haklarında dahi yürürlükte tutularak ticari işler için hangi milletten ve mezhepten olursa olsun simsarlar istihdamına muktedir olalar (...)"[23] maddesine dayanarak ticari işlerini yürütmek için çeşitli Levanten, Rum, Ermeni ve Yahudi tüccar ve aracılar ile yakın ilişkiler içinde oldular.

1839 ticaret anlaşmasının 7. ve 8. maddeleri (ihtilaflar, adli suçlar, miras gibi) hukuki sorunların çözümünü; 9. maddesi savaş ve barış durumunda geçerli olacak seyri sefain kurallarını; 10. ve 11. maddeleri deniz ticareti ile ilgili karşılıklı ilkeleri ve taşınması mümkün olan ve olmayan emtia ve eşyaların taşınmasıyla ilgili kuralları; 12. maddesi gümrük düzenlemelerini; 13, 14 ve 15. maddeleri limanlarda yapılacak mal yükleme ve boşaltma ile ilgili kuraları; 16. madde de taraflara ait gemilerin güvenliğinin sağlanmasıyla ilgili hükümleri içermekteydi.[24]

1839 anlaşması, öncelikle ticaret yapan tarafların karşılıklı yükümlülüklerini düzenlemiş ve haklarını güvence altına almıştı. İlk ticaret anlaşmasının onaylanmasından sonra Hansa şehirleri, İngiltere'ye tanınan gümrük muafiyetlerini bahşetmek suretiyle ticari açıdan kendilerine daha fazla ayrıcalıklar tanıyacak bir ek anlaşma imzalama başarısını göstermişlerdi.[25] 7 Eylül 1841 günü İstanbul'da bir araya gelerek bu anlaşmanın altına imza atanlar, Hansa şehirleri adına (ilk anlaşmayı imzalayan Hansa şehirlerinin Londra Elçisi James Colquhoun'un oğlu olan) Patrick Colquhoun (1815-1891) ve dönemin Hariciye Nazırı Sadık Rıfat Paşa'ydı (1807-1857).[26] 10 Mart 1842 günü Hamburg, Bremen ve Lübeck senatoları tarafından onaylanarak yürürlüğe giren bu anlaşmayla Hansa şehirleri, daha önceden Avrupa'nın diğer güçlü devletlerine tanınmış olan ticari ve hukuki haklara kavuşmuş oluyordu. Ayrıca anlaşma, Hansa gemilerinin Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçişini güvence altına alıyordu.[27]

OSMANLI LİMANLARINDA HANSA KONSOLOSLUKLARI (1839-1867)

17. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'nın batısındaki devletler uluslararası ilişkilerin bir gereği olarak elçilikler ve konsolosluklar kurmaya başlamışlardı. Hansa şehirleri de diplomasi sahnesine 1625 yılında çıkmış ve ilk olarak Lahey'e bir temsilci atamışlardı.[28] Bağımsız şehir devlet olma özelliğini kaybettikleri 1867 yılına gelindiğinde, dünyanın dört bir yanına dağılmış olarak Hamburg'un 286, Bremen'in 217, Lübeck'in de 202 konsolosluğu bulunuyordu.[29]

Hansa şehirlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nda varlık göstermeleri, özellikle anlaşmanın 6. maddesi sayesinde olmuştur. Maddede üç şehrin de "(...) Osmanlı memleketinin ticari bölge, şehir ve limanlarında konsolosluklar açmaları (...)" belirtilmişti.[30] 1830'lardan başlayarak, W. A. Fritze & W. Fritze ve Ältermann Johannes Tidemann gibi firmaların Bremen Senatosu'na İzmir'de bir konsolosluk açılması için baskı yaptığını görüyoruz. 1843 yılında bunu uygun gören Bremen Senatosu[31] Johann Peter Miller'i İzmir'e konsolos olarak atadığında, bu aynı zamanda Hansa şehirlerinin birisi tarafından Osmanlı topraklarında kurulan ilk resmi temsilcilik oluyordu.

Öte yandan üç şehir, İstanbul'da bir temsilcilik kurulması için 1842 yılından beri çalışmalarını sürdürüyordu. Hansa şehirleri adına İstanbul'a bir gezi düzenleyen Colqhuoun, İstanbul'da yaşamakta olan İspanyol tüccar Antonio Lopez de Cordoba'ya temsilcilik görevi verdi. Böylece, Cordoba sayesinde üç şehir Osmanlı topraklarındaki ilk ortak temsilciliklerini İstanbul'da kurmuş oldular. Cordoba'nın Hansa şehirlerinin İstanbul temsilcisi olarak resmi ataması, Miller'in Bremen'in İzmir konsolosu olmasından kısa bir süre sonra, 1843 yılının ekim ayında gerçekleşti.[32] 1844 yılının ocak ayında ise, Hamburglu oryantalist Andreas David Mordtmann (1811-1879) konsolos yardımcısı ve tercüman unvanıyla İstanbul'a geldi. Doğu dillerine hâkimiyeti Mordtmann'ın bu görev için uygun görülmesinde önemli rol oynamıştı. Mordtmann, 1847'de Cordoba'nın şehirden ayrılmasıyla boşalan koltuğu önce geçici görevle, sonra da daimi olarak devraldı ve Hansa şehirlerinin İstanbul temsilcisi olarak uzun yıllar görev yaptı. 1851'de Hansa şehirleri, Osmanlı İmparatorluğu nezdindeki konumlarını temsilcilikten (legation) ortaelçiliğe (Chargé d'Affaires) yükseltti. Mordtmann da "maslahatgüzar" unvanına kavuştu.[33] İstanbul'daki Hansa Ortaelçiliği'nin varlığı 1 Temmuz 1859'da Prusya Büyükelçiliği'ne katılmalarına kadar sürdü.

Hansa Ligi'nin adının eski Almancada ve Got dilinde savaşçı topluluğu anlamında kullanılan "hansa" sözcüğünden geldiği düşünülüyor. Sözcük, Germen dilinde "hanso", eski İngilizcede "hōs", Galcede de "cant" biçimleriyle geçer. İkinci görüşse, ortaçağ Almancasında "lonca" anlamına gelen "hans(e)" veya "hense" sözcüklerinden kaynaklandığı şeklindedir.

Hansa şehirleri, Osmanlı'da etkinlik gösterdikleri 1842-1867 yılları arasında Mısır'dan Galiçya'ya, Ege Adaları'ndan Trabzon'a kadar uzanan geniş bir alanda varlık göstererek toplam 18 konsolosluk kurdular. Osmanlı şehirlerinde görev yapan Hansa konsolosları, derecelerine göre başkonsolos, konsolos ve vize konsolosu olmak üzere üçe ayrılıyordu. Başkonsolos ve konsoloslar vize konsolosu atamakla yükümlü ve yetkili değildi. Vize konsoloslarının atanması veya seçilmesi senato kararıyla oluyordu. Vize konsolosları Hansa vatandaşları için denizci pasaportu düzenleme yetkisine sahipti.[34]

Konsoloslukların çoğu, üç şehrin ortak kararı ve Osmanlı'nın onayıyla kurulmuştu ve konsoloslar "Hansa konsolosu" unvanını taşıyorlardı. Zaten Osmanlı yönetimi de üç şehrin ortak konsolosluk kurmasından ve böylece beratlı tüccarların sayısının mümkün olduğu kadar az olmasından yanaydı. Konsoloslu kurulacak şehirler üzerinde zaman zaman üç şehrin anlaşmazlığa düştüğü durumlar da olmuştu. Örneğin Bremen, ticaret potansiyeli dolayısıyla İzmir'de bir konsolos bulundurmak istiyordu. Hamburg ve Lübeck'in karşı çıkmasına rağmen Bremen, Johann Peter Miller'i 1843 yılında İzmir'e konsolos tayin etti.[35] Miller, 1847 yılı sonuna kadar Bremen'in İzmir konsolosu olarak görev yaptı. 1848'de üç şehir uzlaşmaya vararak Frederik La Fontaine'i İzmir'e konsolos olarak atadılar. Frederic La Fontaine, İzmir'de Kuzey Alman Ligi Konsolosluğu'nun kurulduğu 1867 yılına kadar görevde kaldı.[36] La Fontaine'den itibaren konsoloslar, üç şehrin her birinden aldıkları birer "patent" sayesinde "Hansa konsolosu" unvanı alabildiler.[37] Bir başka örnek de Rum tüccar Demosthenes Lambrino'ydu. Lambrino, kasım 1854'ten kasım 1856'ya kadar Hamburg ve Lübeck'in Tarsus ve Mersin'deki konsolosuydu.[38]

Türklerin Hansa şehirleri de dahil olmak üzere Germen kökenli kuzey Avrupa halklarıyla tanışmaları 12. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen Haçlı Seferleriyle olmuştu. Her ne kadar Haçlı ordularının çoğunluğunu güney Avrupa'nın Latin kökenli halkları oluştursa da, seferlere kuzey Avrupa'dan gelen çeşitli topluluklar da katılmıştı.

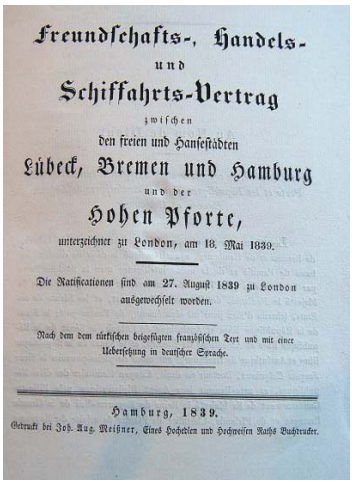
Freundschafts-, Handels-
und
Schiffahrts-Vertrag
zwischen
den freien und Hansestädten
Lübeck, Bremen und Hamburg
und der
Hohen Pforte,
unterzeichnet zu London, am 18. Mai 1839.

Die Ratificationen sind am 27. August 1839 zu London ausgewechselt worden.

Nach dem dem türkischen beigefügten französischen Text und mit einer Uebersetzung in deutscher Sprache.

Hamburg, 1839.
Gedruckt bei Joh. Aug. Meißner, Eines Hochehrlen und Hochweisen Raths Buchdrucker.

1839 tarihli ticaret anlasmasının Almanca'ya çevrilmiş orijinali.

AHL, Gesandschaftsarchiv, Hanseatische Gesandschaft in Konstantinopel, F1

Bazı durumlarda Hansa konsoloslarının Hansa Senatosu veya Babıâli tarafından tanınma sorunlarıyla karşı karşıya kaldığını görüyoruz. Örneğin 1854 yılında kurulan Trabzon Konsolosluğu senato tarafından resmi olarak tanınmamıştı. Bunun nedeni de Philippe Fabry'nin Mordtmann tarafından görevlendirilmesine rağmen senato tarafından resmi atamasının yapılmamış olmasıydı. Buna karşın Fabry, 1854-1861 yılları arasında Trabzon'da vize konsolosu olarak görev yaptı ve diğer konsolosluklar tarafından tanındı.[39] Bir diğer örnek de Braila'da Hamburg konsolosu olarak görev yapan Edmund Carl Pauli'ydi.[40] Pauli, 1865 yılında kısa bir süre için Hamburg konsolosu olarak görev yaptıysa da Babıâli tarafından tanınmadı.

Osmanlı şehirlerindeki Hansa konsolosları ya merkezden atanıyor ya da ilgili şehirdeki yerleşik yabancı tebaa arasından seçilerek görevlendiriliyordu.[41] 1839 anlaşmasının 6. maddesinde, "(...) konsolosluklar açılmasına gereksinme gördükleri yerlerde, gerek kendi uyruklarından ve gerek yabancılardan bulunsun konsolos ve konsolos vekilleri atayabileler (...)" diye belirtilmişti. Hansa şehirlerinin senatoları bu maddeden yararlanarak Osmanlı şehirlerinde uzun yıllardır yerleşik bulunan bazı Levanten ve Rumları konsolos ve konsolos yardımcısı olarak görevlendirmişlerdi. Az önce bahsettiğimiz Demostenes Lambrino, Philippe Fabry ve Edmund Carl Pauli'nin yanı sıra Gelibolu'ya vize konsolosu olarak tayin edilen ve 1847-1861 yılları arasında görevde kalan Dr. Johann Friedrich Georg Müller Avusturya tebaasındandı.[42] 1847-1862 yılları arasında Çanakkale'de konsolos olarak görev yapan İngiliz tebaasından Frederic William Calvert, aynı zamanda İngiltere'nin de konsolosuydu.[43]

Farklı şehirlerde konsolos ve onun yanında konsolos yardımcısı, vize konsolosu, dragoman gibi konsolosluk görevlilerinin bulundurulması, zaman içinde Hansa şehirleri için maddi külfet haline geldi. Konsoloslukların sürekli artan giderleri, konsolosların içine düştükleri maddi zorluklar ve bulundukları şehirlerden sürekli gönderdikleri serzeniş mektupları, üç Hansa senatosunu Osmanlı İmparatorluğu'ndaki konsolosluklarını gözden geçirmeye itti. İstanbul'daki Hansa Ortaelçiliği'nin 1859'da Prusya Büyükelçiliği'ne dahil olmasıyla beraber Osmanlı toprakla-

rında faaliyet gösteren Hansa vatandaşları da Prusya Büyükelçiliği'nin himayesine girmişti.[44] 13 yıl Hansa temsilciliği yapan Mordtmann ise, 9 Aralık 1859 günü Sadrazam Mehmed Paşa'ya hitaben kaleme aldığı dilekçede Osmanlı vatandaşlığına geçerek bürokraside görev alma isteğini dile getiriyordu.[45] Bu isteği yerine getirildi[46] ve Osmanlı tebaasına geçen, aynı zamanda da Müslüman olan Mordtmann 1860 yılının mart ayından 1871 yılının kasım ayına kadar ticaret mahkemeleri hâkimi olarak görev yaptı. 1872-73 yıllarında *Phase du Bosphore* gazetesinde köşe yazarlığı, 1877'den sonra da Mekteb-i Mülkiye'de hocalık yapan Mordtmann, 31 Aralık 1879 günü İstanbul'da öldü.[47]

Kuzey Alman Ligi'nin 24 Haziran 1867'de kurulmasının ardından ilk Kuzey Alman Ligi konsolosları 1 Aralık 1867 tarihinde tayin edilmişti. Hansa şehirlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer konsolosluklarını sona erdirmeleri de, üç şehrin 1867'de Kuzey Alman Ligi'ne katılmalarına kadar tamamlandı.[48] Kuzey Alman Ligi'nin, konsolosluk kurmaya karar verdiği şehirlerdeki diğer Alman şehirlerinin konsolosluklarını feshetmesi gerekiyordu. Kuzey Alman Ligi konsolosluğu olmayan şehirlerde bulunan diğer konsolosluklar faaliyetlerine devam edebiliyordu.[49] İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde faaliyette olan 23 Hansa konsolosluğundan altısı üç Hansa şehrinin Kuzey Almanya Ligi'ne katılmalarından önce zaten faaliyetine son vermişti. 15 konsolosluk Kuzey Alman Ligi'ne dahil olurken, 2 konsolosluk (Selanik ve Kavala) da bu şehirlerde herhangi bir Kuzey Alman Ligi konsolosluğu kurulamadığı için 1871'e kadar faaliyetlerini sürdürdüler. Alman Krallığı, kuzey ve güney eyaletlerinin birleşmesiyle 18 Ocak 1871 günü ilan edildi. Kuzey Alman Ligi konsolosları ve diğer eyaletlerin konsolosları da 6 Haziran 1871 günü yayımlanan "Alman Krallığı Ortak Hizmet Sözleşmesi" ile Alman Krallığı'na dahil oldular.[50]

OSMANLI LİMANLARINDA HANSA TÜCCARLARI (1839-1867)

1844'te Mordtmann'ın konsolos yardımcısı tayin edilmesiyle birlikte konsolosluk kayıtları da düzenli bir biçimde tutulmaya başlanmıştı. 1844-1859 yıllarını kapsayan bu kayıtlarda, İstanbul'daki Hansa Ortaelçiliği tarafından hazırlanan yıllık ticaret raporlarını, verilen pasaportların ve ikamet izin belgelerinin listelerini, Osmanlı bürokrasisiyle gerçekleştirilen yazışmaların kopyalarını, sultanın elçiliğe gönderdiği mesajları ve diğer hukuki belgeleri bulabiliyoruz.[51] Bu belgeler incelendiğinde de Osmanlı'ya gelen Hansa tüccarları hakkında bazı yargılara ulaşabiliyoruz.[52]

Hansa vatandaşlarının Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki dolaşım özgürlüğü, imzalanan ticaret anlaşmasının 3. maddesinde yer alan "(...) tarafların turistlerine pasaportlar verile (...)" ve dördüncü maddesinde yer alan "(...) Bu devletler uyruklusundan Osmanlı memleketlerinde seyahat edenler güvenlik içinde gidip gelebilip ve devlet-i âliye tarafından ellerine seyahat belgesi verilerek, engele vardıklarında gözetim ve yardım bulalar (...)" ifadeleriyle güvence altına alınmıştı.[53]

Ancak, 1844 öncesine ait herhangi bir kayıt bulunmadığı için Hansa şehirleri tebaasından Osmanlı İmparatorluğu'na ilk olarak kimlerin geldiği konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Elçi Mordtmann'ın kayıtları 1846-1859 yıllarına ait pasaport listelerini içeriyor.[54] Bu kayıtlar incelendiğinde, Osmanlı topraklarında seyahat etmeleri için pasaport düzenlenen ilk Hansalılar Andreas David Mordtmann'ın kendisiyle beraber, İzmir'deki Bremen konsolosu Johann Peter Müller, Hamburglu terzi Ludwig Ferdinand Bitters, Bremenli tamirci Friedrich Hilgerloch, Bremenli tüccar Johannes Christian Gottlieb Rauch, Hamburglu tüccarlar Carl August Schlösser ile Hamburglu Ferdinand Roskill idi. Verilen oturma izni kayıtlarının ise 1844 yılından başladığını görüyoruz. O yıl ilk defa beş Hansalıya ikamet izni verilmişti. Bunlar, Hamburglu ressam Johannes Ludwig Junge, Bremenli tüccar Albert Vagt, Bremenli marangozlar Joachim Heinrich Schleef ve Johannes Krenkel ile Hamburglu tüccar L.C.J

Hansa Ligi konsoloslarının 1840-50 yılları arasında giydiği ve Osmanlı yönetiminin de bilgisi dahilinde olan uniformalar.

AHL, Gesandschaftsarchiv, Hanseatische Gesandschaft in Konstantinopel, F1

Petersen idi.[55] Elde ettikleri ayrıcalıklar sayesinde, Hansa şehirlerinden gelenler rahat bir biçimde Osmanlı topraklarında dolaşıyorlardı. Örneğin Bremenli tüccar Friedrich Wilhelm Spielter 1850 yılında kuzey Anadolu'yu gezmişti. İstanbul'dan yola çıkan Spielter gemiyle Samsun'a geçmiş, oradan da Amasya ve Tokat'a gitmiş, Karadeniz'in doğusunu da gezdikten sonra Trieste üzerinden Bremen'e dönmüştü.[56]

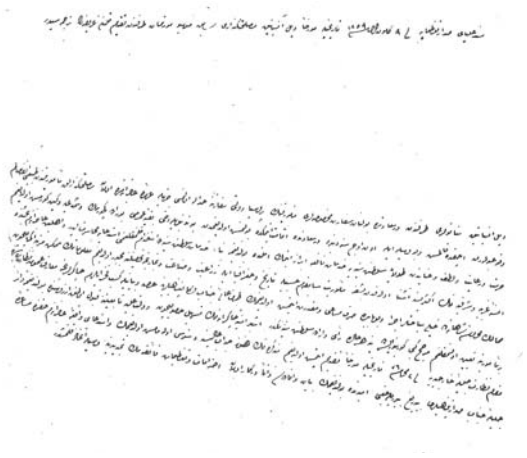

Mordtmann'ın Sadrazam Mehmed Paşa'ya hitaben kaleme aldığı ve Osmanlı vatandaşlığına geçerek bürokraside görev almak istediğini belirten 9 Kanun-i Evvel (Aralık) 1859 tarihli istifa dilekçesi.

(BOA, HR.TO 306/79

1839 anlaşmasını izleyen yıllarda gemici, marangoz, çilingir, garson, ressam, mücellit, duvarcı ustası, saat tamircisi gibi çeşitli mesleklerden Hansalıların, başta İstanbul olmak üzere Osmanlı topraklarına geldiğini görüyoruz. Osmanlı limanları (çoğu genç yaşta olan) Hansalı tüccarlar için yeni bir ticaret kapısıydı. İstanbul'da şansını arayan tüccarlar arasında Johann Friedrich Erdmann (1852), Carl Ludwig Recknagel (1852), Johann Heinrich Rieckehoff (1852), Heinrich Levin Rogge (1853), Wilhelm H. Leupold (1857) gibi isimlere rastlıyoruz. Bu isimlerden Johann Heinrich Rieckehoff eşiyle geldiği İstanbul'da Rieckehoff & Lohmann adlı bir firma kurarak ithalat ve ihracat ile uğraşmıştı. 1855 yılında, henüz yirmi iki yaşındayken İstanbul'a gelen Heinrich Bolland ise, yakınlarıyla beraber Bolland & Co. adlı bir firma kurmuştu. Bolland'ın ticari ilişkiler kurduğu kişiler arasında, tütün ve şeker ticareti yapan (ve 1857 yılında Bremen'e Osmanlı konsolosu tayin edilen) Hermann Schelhass ile Bremenli şarap tüccarı H. R. Reinken vardı. Bolland ailesi uzun yıllar İstanbul'da kaldı. Hatta Heinrich Bolland'in oğullarından birisi olan Dietrich Wilhelm Bolland, Osmanlı bürokrasisinde görev aldı.[57]

Üç Hansa şehrinin Osmanlı İmparatorluğu ile imzaladıkları anlaşma, bu şehirlerin Karadeniz ticaretine girmeleri açısından da önem taşıyordu. Hansa şehirlerinin bu ayrıcalığı, imzalanan 1839 anlaşmasının 10. maddesinde "(...) Cumhuriyet tüccar gemileri bir derece serbest Haliç'ten Karadeniz'e gidip gelmeğe muktedir olup Osmanlı memleketlerinde yasaklanan emtia ve eşya dışında gerek Osmanlı memleketleri ve gerek diğer memleketler ürünlerinden olan emtia ve eşyanın cümlesiyle yüklü olabileler. Bu gibi gemiler hamuleli veyahut boş olarak Boğaziçi'ne ve Karadeniz'e vesair Osmanlı Devleti suları, liman ve iskelelerine serbest olarak gidip gelmeye mezun olup Osmanlı Devleti tarafından gereken emirlerin verilerek Garp Ocakları tarafından da bervechile rencide olmamaları için himaye buyrula (...)"[58] ifadesiyle güvence altına alınmıştı. Kırım ve Ukrayna buğdayı Hansa tüccarlarının bu bölgeye gelmeleri için yeterliydi. İç karışıklıklardan dolayı Avrupa'da rekoltenin düşük olduğu 1847 yılında 106 yük gemisinin Bremen'den İstanbul'a gelmesi de bunun bir kanıtıydı.[59]

Hansa gemilerinin Karadeniz'e gidip gelmeleri Kırım Savaşı ile beraber farklı bir anlam taşımaya başladı. Kırım Savaşı'nın patlak verdiği 1853 yılında Hansa şehirleri tarafsızlıklarını ilan etmişlerdi. Savaşın devam ettiği 1854 yılında 42 Bremen gemisi İstanbul'a uğradı; 1855 yılında ise sayı 36'ya düştü. W.A. Fritze & Co. firmasının iki buharlı gemisi İngiliz ordusuna katıldı ve İngiltere ile Kırım arasında yük ve yolcu taşımakta kullanıldı.[60] Gerçi her ne kadar anlaşmanın 15. maddesi "(...) hiçbir surette taraf tüccar gemi sahipleri ve kaptanın asker ve askeri levazım naklinde istihdama icbar olunmayıp ve bu babda kendilerine arz olunacak mukaveleleri işlerine elvermediği halde red ve kabul etmemeğe kadir olalar (...)"[61] dese de, İngiltere'nin Osmanlı tarafında savaşta yer alması bu maddenin dikkate alınmaması için yeterliydi. Mordtmann, bu iki geminin 1855 yılı içerisinde toplam 11 defa boğazdan geçtiğini, Türk ve İngiliz askerlerini, yaralıları, hastaları, atları, at arabalarını, çadırları ve her türlü askeri araç-gereci taşıdığını kaydetmişti.[62]

Savaşın ardından deniz ticareti eski canlılığına kavuşmuştu. 1857 yılında Bremen'den 7, Hamburg'dan 1 ve Oldenburg'dan 4 gemi İstanbul'a gelmişti. 1857 yılının bir önemi de Hermann Schellhass adlı tüccarın Bremen'e Osmanlı konsolosu olarak atandığı yıl olmasıydı.[63] Ancak yine de Hansalıların Osmanlı ile gerçekleştirdiği ticaret diğer büyük devletlerin çok gerisindeydi. Örneğin yaklaşık bin geminin ulaştığı 1863 yılında, bu gemilerden sadece altısı Bremen'e aitti. Osmanlı'dan ihraç edilen malların %47'si İngiltere'ye, %23'ü de Fransa'ya gidiyordu. Avusturya, İsviçre ve Hansa dahil tüm Alman devletlerinin payı ise %19'u geçmemişti.[64] Anadolu'dan Bremen, Hamburg ve Lübeck'e ihraç edilen mallar genelde zeytinyağı, şarap, üzüm, tütün, hububat gibi tarımsal ürünlerdi. Ürünlerin alıcıları sadece Hansalılar değildi. Örneğin H. R. Reinken firması İzmir ve Sisam'dan ithal ettiği şarabı Bremerhaven ve Londra üzerinden Amerika'ya gönderiyordu.[65]

SONUÇ

Hansa şehirlerinin Alman Ulusal Birliği'nin sağlanmasıyla 1871'de Alman Krallığı'na katılmaları iki taraf için de önemli bir kazanç oldu. Siyasi ilişkiler yüzyılın son çeyreğinden başlayarak ivme kazanırken, ticaret hacmi hızlı bir şekilde genişledi. 1839-1867 yılları arasında Hansa şehirleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında gerçekleştirilemeyen bazı projeler 19. yüzyılın son çeyreğiyle Birinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde hayat buldu. Örneğin posta

ve yolcu taşıma ihtiyacını gidermek amacıyla 1898 yılında Alman-Levant Hattı (Die Deutsche-Levant Linie) kuruldu. Bremen'de bulunan denizcilik firması Atlas MbH ise 1906 yılından itibaren Malta, İzmir, Selanik, İskenderiye, İstanbul ve Odessa hattında çalışmaya başladı.[66]

Hansa şehirlerinin Osmanlı siyasi ve ekonomi tarihindeki etkisi her ne kadar diğer Avrupa devletleriyle karşılaştırılacak düzeyde olmasa da, Hansa-Osmanlı ilişkilerinin tarihi günümüze değin fazla gün ışığına çıkmamış olması bakımından önemlidir. En önemli üç Hansa şehri olan Bremen, Hamburg ve Lübeck'in tebaasına mensup tüccarların Osmanlı İmparatorluğu limanlarında bulundukları 1839-1867 yılları arasındaki 25 yıllık zaman diliminde başlıca iki amaçları vardı ve bunları konsolosları aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışıyorlardı: Osmanlı topraklarında yaşayan veya seyahat eden vatandaşlarının can ve mal güvenliklerini güvence altında tutmak ve ticari ilişkileri geliştirmek. Denizaşırı ticaretle var olan Hansa şehirlerine mensup tüccarların Osmanlı liman şehirlerinde konsolosluklar kurmaları ve ticari etkinliklerde bulunmaları bu bağlamda dikkat çekicidir.

ONUR İNAL
ARİZONA ÜNİVERSİTESİ TARİH SÖLÜMÜ

1 Gee Nash, *The Hansa: Its History and Romance*, (Frome; London: Butler & Tanner, 1929), 8.
2 Karl Pagel, *Die Hanse*, (Oldenburg: Gerhard Stalling, 1942), 47.
3 Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 22. Baskı. (Berlin; New York: Walter de Gruyter, 1989), 292-93; Matthias Lexer, *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*, 2 Cilt, (Leipzig: Von S. Hirzel, 1872), 1. Cilt, 1169.
4 Stralsund Anlaşması, 24 Mayıs 1370 günü Danimarka Kralı IV. Valdemar (Atterdag) (1320-1375) ve 23 Hansa şehri arasında Straslund şehrinde imzalanmıştır. Anlaşma, Hansa Ligi'nin Avrupa siyasetinde tanınması bakımından önem taşımaktadır.
5 Nash, *The Hansa*, 12.
6 Theodor Lindner, *Die Deutsche Hanse*, (Leipzig: Ferdinand Hirt & Sohn, 1901), 45 ve 61.
7 Pagel, *Die Hanse*, 3.
8 Hartmut Müller, "Bremen und die Türken zur Zeit des Osmanischen Reiches," *Bremisches Jahrbuch* 81 (2000): 99.
9 *Age*.
10 Hartmut Müller, "Untersuchungen zur Bremischen Reederei im 17. Jahrhundert," *Bremisches Jahrbuch* 53 (1975): 141.
11 Müller, *Bremisches Jahrbuch* 81, 107. Ayrıca benzer olaylar için bkz. StAHB, 2-R.11.ee.5.a.5.
12 *Age*, 108. *Sklavenkasse* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Wehrmann, Carl, "Geschichte der Sklavenkasse," *Zeitschrift des Vereins Lübeckische Geschichte und Altertumskunde*, 4 (1884): 158-93.
13 Christian Abraham Heineken, *Geschichte der Freien Hansestadt Bremen*, haz. Wilhelm Lührs. 1983, 178.
14 Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu döneminde kuzey Almanya'da kullanılan gümüş para.
15 Müller, *Bremisches Jahrbuch* 81, 108.
16 Walter Kresse, *Die Fahrgebiete der Hamburger Handelsflotte 1824-1888 (=Mitteilungen aus dem Museum für Hamburgische Geschichte, Neue Folge, Bd.7)*, (Hamburg, 1972), 46.
17 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı (Meydana Gelişi-Tahlili-Tatbiki)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1984).
18 Baltalimanı Ticaret Anlaşması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Necdet Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, (İstanbul: Döler Neşriyat, 1981), 231-34; Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticareti'nde Gayrimüslimler: Kapitülasyonlar, Avrupa Tüccarları, Beratlı Tüccarlar, Hayriye Tüccarları, 1750-1839*, (Ankara: Turhan, 1983).
19 Müller, *Bremisches Jahrbuch* 81, 112; Jürgen Prüser, *Die Handelsverträge der Hansestädte Lübeck, Bremen, und Hamburg mit überseeischen Staaten im 19. Jahrhundert*, (Bremen, 1962), 58 vd.
20 AHL, ASA, Externa, Osmanisches Reich, 1-2.
21 Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, 231.
22 Müller, *Bremisches Jahrbuch* 81, 114.
23 Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, 232.
24 *Age*, 232-36.
25 Fransızca ve Osmanlıca olarak imzalanan bu anlaşmanın Fransızca orijinal metinleri için bkz. *Sammlung der Lübeckischen Verordnungen und Bekanntmachungen (SLV), 10. Bd.*, (Lübeck, 1841), 95 vd.; *Sammlung der Verordnungen und Proclame des Senats der freien Hansestadt Bremen (SBV), Bürger-Conventsverhandlungen Bremen (BCV)*, (Bremen, 1841), 199.
26 Prüser, *Die Handelsverträge der Hansestädte Lübeck, Bremen, und Hamburg*, 60.
27 Müller, *Bremisches Jahrbuch* 81, 112-13.
28 Georg Fink, "Diplomatische Vertretungen der Hanse seit dem 17. Jahrhundert bis zur Auflösung der Hanseatischen Gemeinschaft in Berlin 1920," *Hansische Geschichtsblatter* 55 (1930): 125; Otto Beneke, *Zur Geschichte des Hamburgischen Konsularwesens*, (Hamburg, 1866)'dan aktaran Eva Susanne Fiebig, *Hanseaten Kreuz und Halbmond*, (Marburg: Tectum, 2005), 27.
29 *Age*, 23.
30 Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, 232.
31 Müller, *Bremisches Jahrbuch* 81, 117.
32 StAHB, 2-C.9.a.3.b.1; AHL, Gesandschaftsarchiv, Hanseatische Gesandschaft in Konstantinopel, A2a.
33 AHL, ASA, Externa, Osmanisches Reich, Hansa şehirlerinin Mordtmann'a gönderdiği 8 Ekim 1851 tarihli mektup.
34 Fiebig, *Hanseaten Kreuz und Halbmond*, 35.
35 Hamburg ve Lübeck'in İzmir'de bir konsolosluk kurulmasına karşı çıkmalarının nedeni düşünüldüğünde, İzmir'in İngiliz ve Fransızlar tarafından ticari anlamda kontrol altına alınmış olabileceği akıllara geliyor. Zira konsolos raporlarından, İzmir'e gelen Hansa gemilerinin sayısının az olduğunu görebiliyoruz. 1849'da (5), 1850'de (6), 1851'de (5), 1852'de (6), 1854'te (2), 1855'te (3) gemi gelmişti. (AHL, Gesandschaftsarchiv, Hanseatische Gesandschaft in Konstantinopel, C2, La Fontaine'in Mordtmann'a gönderdiği 29.01.1853 ve 18.01.1856 tarihli mektuplar)
36 *Kreuz und Halbmond*, 161.
37 AHL, ASA, Osmanisches Reich, Externa, Osmanisches Reich, 51, Hamburg'un Lübeck'e yolladığı yazı, 23.12.1867.
38 Fiebig, *Hanseaten Kreuz und Halbmond*, 156-57.
39 AHL, Gesandschaftsarchiv, Hanseatische Gesandschaft in Konstantinopel, C1, Mordtmann'in Fabry'e gönderdiği 18.10.1854 tarihli onay yazısı.
40 Fiebig, *Hanseaten Kreuz und Halbmond*, 167.
41 *Age*, 34.
42 *Age*, 152.
43 *Age*, 149. Ayrıca, Calvert'in konsolos olarak atanmasıyla ilgili Mordtmann tarafından hazırlanan rapor için bkz. AHL, Gesandschaftsarchiv, Hanseatische Gesanschaft in Konstantinopel, C4, Vizekonsulat in den Dardanellen 1847-58. A1A.
44 Müller, *Bremisches Jahrbuch* 81, 115.
45 BOA, HR.TO 306/79.
46 AHL. ASA, Externa, Osmanisches Reich, 34.
47 Fiebig, *Hanseaten Kreuz und Halbmond*, 147.
48 Müller, *Bremisches Jahrbuch* 81, 115.
49 Fiebig, *Hanseaten Kreuz und Halbmond*, 214.
50 AHL, ASA, Norddeutscher Bund und Deutsches Reich, IV, A1.
51 Hansa Ortaelçiliği tarafından hazırlanan yıllık raporlar için bkz. AHL, ASA, Externa, Osmanisches Reich, 36-38. Mordtmann'ın listesini yaptığı ve 1846-59 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu limanlarına uğrayan Hansa gemileri için bkz. AHL, Gesandschaftsarchiv, Hanseatische Gesandschaft in Konstantinopel, F1; Pasaport ve ikamet izin belgelerinin listeleri, Osmanlı bürokrasisiyle gerçekleştirilen yazışmaların kopyaları, sultanın elçiliğe gönderdiği mesajlar ve diğer hukuki belgeler için bkz. AHL, Gesandschaftsarchiv, Hanseatische Gesandschaft in Konstantinopel, F2.
52 Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Hansa tüccarlarına ait bir başka kaynak da Ecnebi Defterleri'dir. Hansa Devletleri'ne ait Ecnebi Defterleri için bkz. Düvel-i Ecnebiye, [Cemahir-i Selasel 9/1 [1839-1864] ve 10/2 [1841-1865].
53 Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, 231.
54 AHL, Gesandtschaftsarchiv, Hanseatische Gesandschaft in Konstantinopel, F2
55 AHL, Gesandtschaftsarchiv, Hanseatische Gesandschaft in Konstantinopel, F2.
56 Müller, *Bremisches Jahrbuch* 81, 117.
57 *Age*.
58 Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, 233.
59 Müller, *Bremisches Jahrbuch* 81, 120.
60 Müller, *Bremisches Jahrbuch* 81, 120.
61 Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, 235.
62 Müller, *Bremisches Jahrbuch* 81, 121.
63 *Age*; Schelhass'ın konsolos tayin edildiğine dair belge için bkz. HR.TO 313/48, tarih: 23 Mart 1857.
64 Müller, *Bremisches Jahrbuch* 81, 122.
65 *Age*.
66 *Age*.

StAHB: Staatsarchiv der Hansestadt Bremen
AHL: Archiv der Hansestadt Lübeck
AHL, ASA: Archiv der Hansestadt Lübeck, Alter Senatsarchiv
BOA, HR.TO: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası.